

7. Имплицитность в языке и речи. – М., 1999.
8. Исаева Л.А. Несобственно лингвистические средства представления подтекста художественного произведения // Языковая личность: институциональный и персональный дискурс. – Волгоград, 2000.
9. Макаров М. Л. Основы теории дискурса. – М., 2003.
10. Мишланов В. А, О деривации риторического вопроса // Фатическое поле Языка (памяти профессора Л. Н. Мурзина). – Пермь, 1998.
11. Падучева Е. В. Высказывание и его соотнесенность с действительностью (референциальные аспекты семантики местоимений). – М., 1985.
12. Почепцов Г. Г. Теорія комунікації. – К., 1999.
13. Серажим К. Дискурс як соціолінгвальне явище: методологія, архітектоніка, варіативність. – К., 2002.
14. Серль Дж. Р. Метафора // Теория метафоры. – М., 1990.
15. Федосюк М. Ю. Неявные способы передачи информации в тексте. – М., 1988.

А.В. Шумейкіна

ЛЕКСИЧНА ПОЛІСЕМІЯ ДІЄСЛІВ КОНКРЕТНОЇ ФІЗИЧНОЇ ДІЇ З ПЕРВИННОЮ СЕМАНТИКОЮ ПОШКОДЖЕННЯ ОБ'ЄКТА

У статті досліджуються лексико-семантичні варіанти (ЛСВ) багатозначних дієслів конкретної фізичної дії з семантикою „розбивати, роздрібнювати що-небудь тверде на невеликі, дрібні частинки, шматочки”. Метою роботи є цілісне, системне дослідження семантичної структури дієслів конкретної фізичної дії з семантикою пошкодження об'єкта та визначення ієрархії її організації, встановлення процесів розвитку переносних значень та чинників, що зумовлюють ці перетворення.

Об'єднання дієслів у підгрупу, крім категоріально-лексичної семи ‘пошкодження, розділення об'єкта’, ґрунтується на специфічному наборі диференційних сем: характер дієслівної дії ‘роздрібнювати на невеликі частини’ і характер об'єкта ‘щось тверде’. У змісті дієслівної дії є вказівка на спрямованість її на певний результат: семантична ознака результату дії ‘перетворення об'єкта на дрібні частинки, шматки’ є спільною для всіх членів підгрупи. Ці ознаки і дозволяють виділити лексеми в парадигматичне угруповання у межах лексико-семантичної групи (ЛСГ) дієслів деформації, пошкодження об'єкта. Інвентарний склад підгрупи становлять лексеми *гризти, дробити, кришити*. Крім спільних сем, дієсловам властиві специфічні семантичні ознаки: вербатив *гризти* у семному складі первинного значення містить семи знаряддя дії - ‘зубами’ та способу дії - ‘здавлюючи’, лексеми *дробити, кришити* мають інші словникові конкретизатори на позначення способів виконання дії: *дробити* - ‘розбивати, ламати, кришити’, *кришити* – ‘розколювати, розбивати’.

Семантичною домінантою підгрупи є дієслово *гризти*. Воно має найбільшу кількість семантичних компонентів, спільних для всіх членів парадигматичного ряду. Вербатив *гризти* характеризується широкою

сполучувальною здатністю та найбільшою кількістю значень, порівняно з лексемами *дробити*, *кришити*.

Лексико-семантична парадигма дієслова **гризти** охоплює 12 семем (4 денотативних, 6 конотативно-денотативних і 2 конотативних): Д1Д2Д3_{розм}^КД1_{розм}^КД2_{фраз}^КК1К2_{фраз}^КД3_{фраз}^КД4_{фраз}^КД5^КД6_{оказ}Д4_{арх}.

Первинне значення Д1 „міцно здавлюючи зубами, роздрібнювати що-небудь тверде” [9, т.2, 166] містить архісему ‘пошкоджувати що-небудь’ та диференційні експліцитні семантичні ознаки: 1) сему мети дії ‘(щоб) з’їсти’, 2) сему способу дії ‘(роздрібнювати), здавлюючи (зубами)’, 3) сему знаряддя дії ‘зубами’, 4) сему характеру об’єкта дії ‘щось тверде, сухе’, 5) сему характеру дії ‘міцно (здавлюючи)’, 6) сему результату (наслідку) дії ‘перетворення об’єкта на дрібні частинки, шматки’ та 7) потенційну сему образу дії ‘докладаючи зусиль’. Остання сема, що імпліцитно міститься у семному складі Д1, є градуальною, бо вказує на інтенсивність вияву дії, та належить до імплікаціоналу (периферії) значення Д1. Усі інші семи, що обов’язково представлені у лексичному значенні, утворюють ядро значення Д1, тобто його інтенсіонал. Наприклад: *Митро лупив бараболу, мачав у сіль і гриз хліб* (В.Стефаник); *Підростаючи, вони [доньки] не знали, що таке виноград, вони не вміли їсти яблуко, зате змалечку вже вміли гризти сиру картоплю, що давала їм вітаміни* (О.Гончар); *Ярами йшов [Гриць]. Схищався десь у кручі. Їв ягоди і гриз гірку кору* (Л.Костенко); *І дєрвіш почав пхати його [кусок шибки] собі у рот, гризти, жувати й ковтати, танцюючи проміж рядами* (З.Тулуб). Похідні деривати Д1: згризти, відгризти, гризіння (дія за значенням *гризти*).

Номінативно-похідне значення дієслова *гризти* Д2 „кусати, здавлювати зубами” сформувалось у результаті комунікативно спрямованого посилення однієї з сем первинного значення і тимчасового згасання інших. І.В. Сентенберг небезпідставно зауважує, що кількість можливих реалізацій (функцій) об’єктивного змісту основного значення в семантично похідних ЛСВ, по суті, безмежна, бо соціально і комунікативно актуальною може стати будь-яка сема (асоціативна ознака, за І.В. Сентенберг) як окремо, так і в різноманітних комбінаціях з іншими семами [7, 28]. Тож посилюється і виходить на перший план сема способу дії: диференційна у семному складі Д1, ця семантична ознака (‘деформація об’єкта кусанням’) отримує статус архісеми в Д2. Наприклад: *Дон Хозе спечені уста, Блідий, гризе несамовито* (О.Ольжич); *Не помічаючи нічого, Суліман і далі цілував і гриз її [Нелю], поки відчув, що її тіло холодне* (В.Агеєва); [Федір] *гриз кулаки, бив чолом до стіни, аби вогонь з очей випав* (В.Стефаник); *Враг на врага скакав, мов блохи, Кусався, гриз, щипав, душив* (І.Котляревський); *Гризуть вудила коні з нетерплячки* (Л.Костенко); *Шаблі там не ржавіють у коморах, і кінську*

збрую миші **не гризуть** (Л.Костенко). Похідні деривати Д2: згризти, прогризти, гризіння.

Поява семени ДЗ_{розм} „сильно жалити, кусати” зумовлена субкатегоріальним варіюванням семи семантичного суб’єкта за категорією персональності/імперсональності, а саме: суб’єктну позицію при дієслові займають іменники-назви неосіб, у результаті чого в інтенціоналі значення ДЗ_{розм} з’являється нова сема ‘викликати больові відчуття’. Наприклад: *Чорні м’якенькі її кучері довго не милися і збилися у твердий ковтун. У них завелися пасожери, які гризли й мучили Марію* (У.Самчук); *Яка у тебе сорочка? Коли вона прана? Воші тебе загризуть* (У.Самчук); *Не дуже йому [Івану] хочеться покидати оце привілля і сидіти в кам’яній тюрмі. Треба ж було тоді впертися? Завіз би зерно – і не гризли б казенні блощиці* (М.Стельмах). Похідний дериват ДЗ_{розм} – загризти.

Конотативно-денотативна семема КД1_{розм} „постійно надокучати причіпками, докорами, лайкою” – результат метафоричного перенесення архісеми первинного значення з матеріальної, фізіологічної сфери у нематеріальну, соціальну. Можна погодитися, що такі випадки змішування сфер у мові є результатом дії найпростішого психофізичного принципу абстрагування [12, 367]. Наприклад: *Сама проскурниця була добра жєницина [жінка], не лаяла, не гризла Мєлашки з ранку до вечора, як гризла свєкруха* (І.Нечуй-Левицький); *Стара лютувала... і, повернувшись додому, гризла Килину за те, що не вмєє вона причарувати козака, примусити його одружитися* (З.Тулуб); [Акіла:] *Думаю подать десерт, єсть гуляці дами, нехай гризуть і їдять, - ніколи буде гризти ближніх!* (І.Карпенко-Карий); *Він [М. Хвильовий] побачив, як визначні діячі і діячки комуни на збори, для людей – вбирали бідний, пролетарський одяг і оберталися в „товаришів”, а дома перебиралися в довгі шлафроки, гризли служницю, пліткували і говорили лише про те, де і що видрати для себе* (О.Тєліга).

Похідною від КД1_{розм} є семема КД2_{фраз}, інформаційний потенціал якої дорівнює семемі КД1_{розм}, але її реалізація можлива лише у синтаксико-фразеологічному контексті *голову гризти* на зразок: *Жінка було гризе йому голову і уранці і увечері* (Г.Квітка-Основ’яненко); *Палажка ж своє діло робила: за вгород Михайлові голову гризла та гризла* (А.Тєслєнко); – *Гетьте, не лїзьте!* – скрикне Марина. – *Он мені всю голову прогризли вами* (П.Мирний); *Мотря часто гризла голову Карпові, але він не любив говорити і більше мовчав* (І.Нечуй-Левицький); *Як з роботи поверта, Перед тим, як спати, Квач газету розгорта Й почина читати: – Так... Дїла... Ну, що ж – усе На своєму місці... Це ж хтось голову гризе, Щоб збирать ці вісті* (М.Карпенко). Похідні деривати КД1_{розм}, КД2_{фраз}: прогризти голову, гризня, гризотня („сварка у людей”).

За словами О.М. Вольф, дескриптивні дієслова, які зумовлюють живий суб'єкт та містять сему способу виконання дії (наприклад, *їсти, гризти, пиляти, заїдати*), в прямому значенні оцінки не містять. У метафоричному значенні дієслова вербалізують предикати психічного стану людини, міжособистісних стосунків та набувають оцінних конотацій [3, 57]. Значення ^КД1_{розм}, ^КД2_{фраз} включають у семний склад конотативну сему 'негативна дія', тобто виражають негативну суб'єктивну модальність.

Конотативна семема **К1** „мучити, непокоїти, хвилювати (про думки, почуття)” виникла як результат метафоричного перенесення дії, позначуваної дієсловом *гризти*, з фізичної сфери у психічну та субкатегоріального варіювання семи семантичного суб'єкта за категорією конкретності/абстрактності, а саме: конкретний аргумент у ролі суб'єкта віддає свою позицію абстрактному аргументу, що суміщає в собі значення виконавця та каузатора дії, наприклад: *Журба мене гризе нині, Журба гризла вчора; Ой, хто не був у чужині, Той не знає горя!* (Я.Головацький); *Я не спав три ночі... мене гризе горе, я втрачаю єдину й кохану дитину...* (М.Коцюбинський); *Вона лиш придивлялась до чоловіка. Щось було важке у ньому, якась жура його гризла та ослабляла тіло, щось старе, водянисте світилось в його стомлених очах* (М.Коцюбинський); *Гризе його [Уралова] думка, тривога, що, можливо, є частка і його провини в тому, що сталося* (О.Гончар); – *Як він [Горленко] постарішав!.. Та й не дивно: день і ніч гриз його борг лихвареві* (З.Тулуб).

Механізм перенесення полягає в актуалізації у складі дієслова елемента спричинення дії [2, 96-102] та нейтралізації сем способу і знаряддя дії. Дієслово *гризти* в значенні „безперервно і сильно мучити, викликаючи неприємні, хворобливі відчуття; непокоїти” позначає процес емоційного хвилювання, чим зближується з ЛСГ дієслів емоційного переживання [2, 96] або з дієсловами, що позначають розумову діяльність, інтелектуальний стан людини [4, 132].

Вартим уваги є той факт, що при предикатних суб'єктах, що стосуються внутрішнього світу людини, спостерігається семантичне узгодження за знаком оцінки з дієсловом: *Біль (-) його гризе (-), але білка гризе горішки* [3, 58].

Для значення **К1** характерне також метонімічне позначення людини через назву атрибутів її особистості: *душа, серце*. Очевидно, має рацію Г.О. Золотова, твердячи, що мова часто користується метафоричними і метонімічними способами заміщення позицій, але це не загрожує розмиванню меж предметного значення, бо ефект метафори чи метонімії полягає в тому, що вони займають „чуже місце” (у зазначеному випадку – місце об'єкта) з предметним (у тому числі з особовим) значенням [6, 134]. Напр.: – *Та невже ти не помічаєш, що щось гризе мені душу?* (З.Тулуб); *Чи я*

помстився б за таку кривду, а чи простив, як наш закон велить, то кривда не змінилася б від того, вона б усе гнітила, мов той камінь, і **гризла** б серце – праведне чи грішне, однаково (Л.Українка); *Нехай **гризуть** дніпрові гострі кручі моє зболіле серце* (В.Стус).

За словами Н.Д. Арутюнової, людині властива здатність екстеріоризувати складові психіки – почуття, бажання, розум, досвід, віру, надії, думки, совість, душу, серце, сором, страждання та ін., уявляючи їх як щось окреме, автономне, незалежне, що взаємодіє з людським „я”. Компоненти психічного життя уособлюються, персоніфікуються людиною, уявляються у різних образах: ворога, мучителя, переслідувача або співбесідника, порадики. Уособлення негативних емоцій, що спричиняють душевний біль, пояснює лексичну сполучуваність слів, що позначають ці негативні почуття, з дієсловами *гризти, ссати, кусати, їсти, колоти, точити, пекти, різати по серцю* тощо [1, 94 - 95]. Так, уявлення совісті (сумління) в образі кігтистої та гострозубої істоти забезпечує слову *совість* сполучуваність з дієсловами *гризти, кусати, дряпати* та ін. [1, 95]. Наприклад: *Серце і совість **гризуть** душу* (Українське прислів'я); *Совість **гризе** без зубів* (Українське прислів'я); *...Всім еством сьогоднішня випускниця прагне осягнути ще одну науку, може, найглибшу, - науку про те, як жити людині, як жити так, щоб ніколи **не гризло** тебе сумління, щоб не було соромно за тебе твоїм дітям...* (О.Гончар).

Загалом, за твердженням Н.Д. Арутюнової, чим багатша образна структура поняття, тим ширший і гетерогенніший набір предикатів, що його обслуговують [1, 97].

Фразема *гризти, як іржа залізо* постала під впливом фразеологічних одиниць (ФО) *їсти/точити, як іржа залізо* та дорівнює семемам ^КДЗ_{фраз} „дуже, сильно, жорстоко чіплятися до кого-небудь, прискіпуватися” і ^К2_{фраз} „дуже, сильно, жорстоко мучити, не давати спокою, невідступно переслідувати” [11, кн. 1, 351]: – *Кавун чоловік добрий, та зате Кавуниха дуже лиха; **гризе** мене, як іржа залізо* (І.Нечуй-Левицький); *А честолюбство та гординя **гризли** йому серце, як іржа залізо* (І.Нечуй-Левицький); *Ця думка мучила його серце, йшла за ним усюди, як тінь, **гризла** його, як іржа залізо* (М.Коцюбинський). Похідні деривати К1, К2_{фраз}: *гризтися, гризота* („душевне страждання, мука”).

Семеми ^КДЗ_{фраз}, ^К2_{фраз}, по суті, еквівалентні семемам ^КД1_{розм}, ^КД2_{фраз}, К1, але перші ускладнені додатковим відтінком – конотативною семою інтенсивності вияву дії, що експлікується у словниковому тлумаченні ФО за допомогою інтенсивів *дуже, сильно* [11, кн. 1, 351]. Зіставлення значень засвідчує факт незбігу семантичного обсягу ФО з семантичним обсягом дієслова.

Конотативно-денотативне значення ^КД₄_{фраз} „наполегливо оволодівати знаннями, старанно навчатися” з’явилося у контекстному оточенні *гризти граніт науки*. Родова сема ‘пошкодження’ нейтралізується у відповідному синтагматичному контексті, архісемою значення ^КД₄_{фраз} стає семантична ознака ‘вчитися’. Крім контекстного оточення, мотивантом появи цього семантичного варіанта виступає потенційна сема образу дії, що міститься в інформаційному потенціалі значення Д1: прихована, периферійна у семному складі Д1, семантична ознака образу дії (‘докладаючи зусиль’) стає експліцитною, ядерною в ^КД₄_{фраз}, тобто переходить з імплікаціоналу семми Д1 в інтенціонал значення ^КД₄_{фраз}. Наприклад: *Мені кортить розповісти, як Валерія вмовила мене гризти граніт науки* (П.Загребельний); *А він [Шульга] жив далі, гриз граніт науки, чогось прагнув, про щось мріяв* (П.Загребельний).

Широкий аналіз художнього матеріалу засвідчив, що дієслово *гризти* реалізує також значення ^КД₅ „завдавати шкоди комусь; пошкоджувати, псувати щось чим-небудь”, яке не зафіксоване у Словнику української мови в 11-ти томах [9, т.2, 166]. Вербатив у цьому значенні може сполучатися з іменниками як із конкретною, так і з абстрактною семантикою у функції суб’єкта дії; об’єктом дії є особа чи конкретні предмети, напр.: *Цілу ніч гуляв тут вітер, скиглив по щербатих скелях, вило море й кам’янії стіни **гризло** і товкло* (І.Франко); *Море било і **гризло** його [старого], як прибережну скелю, він став шорсткий, як губка, просолився, наче канат, але душа голубіє у нього, як море в годину, і очі ховають проміння сонця* (М.Коцюбинський); *Де був музей – задимлені руїни. Вогонь і тол їх більше **не гризе**: Святих реліквій там немає – міни* (П.Воронько); *А тут кого заткало павутиною? Кому це час так амфору **надгриз**?* (Л.Костенко). Похідний дериват – надгризти.

Нерідко поява метафори є результатом індивідуального образного мислення письменника. Творчий потенціал індивіда, можливості виникнення нових асоціативних зв’язків у мовленні практично нічим не обмежені і є одним із чинників варіативності значення в процесі спілкування [7, 32]. У мовній практиці О. Ольжича лексема *гризти* набула okazіонального значення ^КД₆_{оказ} „розмивати”: *Чорно-синяву рінь **гризучи**, Нарікає і стогне ріка* (О.Ольжич). ^КД₆_{оказ} зберігає родову сему ‘пошкодження’, суб’єктом та одночасно каузатором дії стають стихійні сили природи.

Словарь української мови за редакцією Б.Д. Грінченка фіксує у аналізованого дієслова значення Д₄_{арх} „терти, тиснути (про взуття)” [8, т.1, 326]: *Коли б мі **гриз** чобіт, то б і не жаль, а то ходак та й ще не так* (М.Номис). Широкий аналіз художнього матеріалу засвідчив факт архаїзації цієї семми.

Семантичний аналіз значень лексеми *гризти* показав, що, крім номінативних значень, лексема має велику кількість конотативно-

денотативних та конотативних семем. Формування конотативно-денотативних семем здійснюється у результаті розширення таксономічного класу актантів у ролі об'єктів дії, збереження семи 'фізична дія' та виникнення аксіологічної асоціації 'негативна дія'. Поява конотативних семем у структурі лексеми зумовлена втратою дієсловом семи 'фізична дія' і набуттям семи 'психічний вплив', а також актуалізацією прагматичної семи 'негативна дія', яка не міститься в інтенціоналі первинного значення, а виникає внаслідок асоціативних уявлень, що підказуються сутністю первинного значення. Очевидно, зазначена лексема обирається для передачі конотативної і конотативно-дескриптивної інформації тому, що її денотативно-сигніфікативний зміст, взаємодіючи з предметно-понятійною семантикою інших слів, актуалізує емоційно-оцінну асоціацію негативності, породжуючи нові смисли та виявляючи нові образні можливості.

Щодо семи '(фізичне або моральне) пошкодження об'єкта', яка є визначальною та експлікується в багатьох ЛСВ цього дієслова, є підстави твердити, що імпульсом для актуалізації цієї семантики в різних ЛСВ є звукова форма дієслова *гризти*, зокрема фонемі [г], [р], [з], що символізують поняття пошкодження. Ідею звукосимволізму у мовознавстві розглядають як взаємне тяжіння звучання і значення до відповідності [5, 142]. Для позначення об'єктів мова відбирає звуки, що справляють враження, яке для вуха таке ж саме як і те, яке об'єкт справляє на розум. Коли мовець обирає якесь слово для позначення певного предмета, явища, ознаки чи дії, ним несвідомо керують суб'єктивні відповідності між звуками і предметами. Склад фонем вербатива *гризти*, очевидно, сприяє формуванню похідних значень із семантикою пошкодження об'єкта, що органічно входять у його семантичну структуру. Отже, крім метафоризації та синтаксико-фразеологічного оточення, на семантичні зміни дієслова може впливати і його звукова оболонка.

Значеннева структура дієслова **дробити** охоплює 4 ЛСВ (1 денотативний, 1 конотативний та 2 конотативно-денотативних): $D1K1^K D1_{\text{рідко}}^K D2_{\text{арх}}$.

Номінативне значення **D1** „розбивати, ламати, кришити що-небудь на невеликі частини” [9, т.2, 420] є первинним для цього дієслова, наприклад: *Крит... дробить землю зубами* (О.Копиленко); *А мій милий тісто дробить, а я рада, що й то робить* (Словарь Б.Грінченка). Інші значення дієслово набуло протягом останніх десятиліть, що засвідчують Словарь української мови за редакцією Б.Д. Грінченка та Українсько-російський словник в 6-ти томах, які не фіксують у дієслова *дробити* вторинних значень **K1** „поділяти на окремі частини” та $K^K D1_{\text{рідко}}$ „падати дрібними краплями” [8, т.1, 446; 10, т.1, 464]. Поява конотативної семемі **K1** зумовлена метафоричним перенесенням фізичної дії „розділяти, розбивати” у нематеріальну площину

та зміною всього оточення дієслова з конкретних актантів на абстрактні. Наприклад: *Чернишевський підкреслював, що українська літературна мова вже вироблена і що створювати якісь „ламани мови” – це значить **дробити**, підривати загальнонародну українську літературну мову* (З підручника).

Імпульсом появи ^КД1_{рідко} була актуалізація денотативної семи результату дії ‘перетворення на невеликі, дрібні частинки’: диференційна для Д1, сема наслідку дії стає архісемою значення ^КД1_{рідко}, розширюючи смисловий обсяг дієслова. Наприклад: – *Можє б ми взагалі рушили звідси, – сказав Нестор, – дощ лиш **дробить*** (О.Кобилянська). Як відомо, полісемія, чи варіативність значення, може супроводжуватися синтаксичними змінами [13, 159]. У вербатива *дробити*, вжитого в значенні ^КД1_{рідко}, відсутня сема об’єкта дії, внаслідок чого дієслово стає неперехідним.

Сема результату дії була мотивантом виникнення значення ^КД2_{арх} „дріботіти, йти дрібними частими кроками” [8, т.1, 446], яке у сучасній літературній мові зазнало архаїзації.

Семантична структура семантими **кришити** містить 7 семем (3 денотативних та 4 конотативно-денотативних): Д1Д2Д3 ^КД1_{фраз} ^КД2_{розм} ^КД3_{фраз} ^КД4. Від первинного значення Д1 „розколювати, розбивати, подрібнювати щось на дрібні шматочки, крихти” [9, т.4, 354] ([Сахно Черняк:] *І хто живий, той прийде на гробки. І пом’яне, і пасочку **розкришить**, щоб на могилі птиці розклювали* (Л.Костенко.) метонімічним шляхом за моделлю „дія → наслідок” сформувалося значення Д2 „смітити крихтами чого-небудь”: *Докійка... хліба вкусить обережно, щоб **не кришити*** (А.Головка); *(Лизя взялася краяти хліб.)* [Гиря:] *Багато не ріж! Та **не криши**, чуєш?.. Дай-но сюди крихти!* (М.Куліш).

Семема Д3 „різати на дрібні частинки” є похідною від Д1 та виникла на основі референтної специфікації, уточнення семи способу виконання дії - ‘подрібнювати, ріжучи що-небудь’: *Чого не люблю, того і у борщ **не кришу*** (М.Номис); *Кошовий отаман... **кришив** тютюн на низенькому пеньку* (О.Довженко); [Старша (так і пирснула):] *Все я, та я! І по хрещеного, і по басів, і цибулю **криши*** (М.Куліш).

Дієслово **кришити** входить до складу фразеологізму *вигадувати таке, що і в борщ не кришать*, який дорівнює семемі ^КД1_{фраз} „плести нісенітниці, дурниці”, наприклад: – *От химерна Шумиха! Се вона **вигадує** про мене **таке, що і в борщ не кришать*** (Д.Мордовець).

Значення ^КД2_{розм} „нешадно бити, рубати, вбивати” є похідним від Д3. Спостереження над семантичним паралелізмом дають підставу говорити про те, що у дієслів з семантикою „розділяти об’єкт чим-небудь гострим” та архісемою ‘деструктивний вплив на об’єкт’, як, зокрема, у дієслів *різати, сікти, рубати, тяти*, у первинному значенні сема об’єкта зазнає субкатегоріального варіювання (*різати галушки, рубати дерево, тяти траву*

тощо), змінюється з предмета на особу (*різати німця, рубати ворогів, тяти голови* та ін.), внаслідок чого актуалізується семантична ознака ‘викликати больові відчуття’, яка породжує нове значення „бити, вдаряти кого-небудь”. Наприклад: *Пішли латинці потрошити, Рутульців шпиговать, кришити* (І.Котляревський); *Коня б сідлати і, здійнявши руку, Кришить панів, як сказано, до ння* (А.Малишко); – *Так їх, каторжних! Бий, криши дияволів на шматки* (М.Старицький); *Дід і почне кришить татар... так голови і валяться, як груші увосени* (О.Стороженко).

Семема ^КДЗ_{фраз} „сікти, рубати на дрібні частини, шматки” виникла під впливом ізоморфізму-адекватності, внаслідок чого дієслово змінило синтаксичну валентність за аналогією до валентності синонімічних дієслів, чим збільшило свій значеннєвий обсяг: *сікти, рубати на локшину* → *кришити на локшину*. Наприклад: *Не признався б, хоч би мене на капуста сікли, на локшину кришили* (М.Вовчок).

Семантичний дериват ^КД4 „знищувати, ламаючи, розбиваючи” виник на основі розширення сфери співвіднесеності дієслова з предметами зовнішнього світу, що на мовному рівні відбивається у зміні таксономічного класу іменників у ролі суб’єкта та об’єкта дії: від подрібнювання на шматки продуктів, їжі до артефактів, створених людиною. Суб’єктом дії виступають неживі предмети або стихійні сили природи, що суміщають значення виконавця зі значенням спричинення дії, наприклад: *Він знав, що той танк, якщо його не знищити, згодом вдереться в інший квартал і кришитиме все на своєму шляху* (О.Гончар); *Тільки перешийок з’єднувався, ніби дві велетенські лати схоплювали кігтями в міцному потискові, як течія дужою силою ламала ту загату, кришила, зносила уламки вниз, і знову починалось нерве, сердите будівництво* (А.Дрофань). Зміна актантів веде до модифікації семи способу виконання дії: для семемі ^КД4 прийнятним стає пошкодження об’єкта, ламаючи, розбиваючи його.

Розвиток багатозначності дієслів з первинною семантикою „розбивати, роздрібнювати що-небудь тверде на невеликі, дрібні частинки, шматочки” представлено в таблиці 1:

Таблиця 1.

Розвиток багатозначності у дієслів з первинною семантикою „розбивати, роздрібнювати що-небудь тверде на невеликі, дрібні частинки, шматочки”

<i>Похідні ЛСВ</i>	<i>Дієслова</i>	<i>гризти</i>	<i>дробити</i>	<i>кришити</i>
	„кусати, здавлювати зубами”	+	-	-
	„сильно жалити, кусати”	+	-	-

„постійно надокучати причіпками, докорами, лайкою”	+	-	-
„дуже, сильно чіплятися до кого-небудь, прискіпуватися”	+	-	-
„мучити, непокоїти, хвилювати (про почуття, думки та ін.)”	+	-	-
„дуже, сильно мучити, не давати спокою, невідступно переслідувати”	+	-	-
„наполегливо оволодівати знаннями”	+	-	-
„розмивати”	+	-	-
„завдавати шкоди комусь; пошкоджувати, псувати щось чим-небудь”	+	-	-
„терти, тиснути (про взуття)”	+	-	-
„поділяти на окремі частини (твір, літературу, ін.)”	-	+	-
„падати дрібними краплями”	-	+	-
„дріботіти, йти дрібними частими кроками”	-	+	-
„смітити крихтами чого-небудь”	-	-	+
„різати на дрібні частинки (переважно щось їстівне)”	-	-	+
„плести нісенітниці, дурниці”	-	-	+
„нещадно бити, рубати, вбивати”	-	-	+
„сікти, рубати на дрібні частини, шматки”	-	-	+
„знищувати, ламаючи, розбиваючи”	-	-	+

Отже, дієсловом з семантикою „розбивати, роздрібнювати що-небудь тверде на дрібні шматочки” властива *поняттєва* полісемія: семантичні деривати належать до різних референтних сфер. У семантичних структурах досліджуваних лексем метафоричні значення превалюють над метонімічними. Метонімічні значення виникають на основі результативно-наслідкових відношень. Метафоричні перенесення зумовлені субкатегоріальним варіюванням семи семантичного об’єкта за категоріями неістота/істота, конкретність/абстрактність та субкатегоріальним варіюванням семи семантичного суб’єкта за категоріями конкретність/абстрактність, персональність/імперсональність, а також актуалізацією різних сем первинного значення, звуковою формою дієслова (*гризти*), розширенням сфери співвіднесеності з предметами зовнішнього світу (*кришити*).

Література:

1. Арутюнова Н.Д. Предложение и его смысл (Логико-семантические проблемы). – М.: Наука, 1976. – 383 с.
2. Васильев Л.М. Семантика русского глагола: Учеб. пос. для слушателей фак-та. повыш. квалификации. – М.: Высш. шк., 1981. – 184 с.

3. Вольф Е.М. Метафора и оценка // Метафора в языке и тексте / Отв. ред. В.Н. Телия. – М.: Наука, 1988. – С. 52 - 65.
4. Грищенко А.П. Багатозначність слів // Сучасна українська літературна мова: Підручник/ А.П. Грищенко, Л.І. Мацько, М.Я. Плющ та ін.; За ред. А.П. Грищенка. – 3-те вид., допов. – К.: Вища шк., 2002. – С. 120 - 136.
5. Журавлев А.П. Фонетическое значение. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1974. –160 с.
6. Золотова Г.А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса. – М.: Наука, 1982. – 368 с.
7. Сентенберг И.В. Лексическая семантика английского глагола: Учебное пособие к спецкурсу. – М.: Изд-во МГПИ им. В.И. Ленина, 1984. – 96 с.
8. Словарь української мови: В 4 т. / Упоряд. Б.Д. Грінченко. – К.: Довіра, 1997. – I – IV т.
9. Словник української мови: В 11 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні / Ред. кол.: І.К. Білодід (голова). – К.: Наук. думка, 1970 – 1980. – Т. II – IV.
10. Українсько-російський словник: В 6 т. / Гол. ред. І.М. Кириченко. – К.: Вид-во Академії Наук Української РСР, 1953. – I – VI т.
11. Фразеологічний словник української мови: В 2 кн. / Ред. кол. Л.С. Паламарчук (гол.) та ін. – К.: Наук. думка, 1993. – 1 – 2 кн.
12. Bühler K. Metafora językowa // Bühler K. Teoria języka (O językowej funkcji przedstawiania). – Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych UNIVERSITAS, 2004. – S. 363 – 378.
13. Ullmann St. The Principles of Semantics. – Oxford: Blackwell, 1963. – 352 p.